

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาของการศึกษา

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ รัชกาลที่ 4 พระองค์ทรงประกอบพระราชกรณียกิจนานัปการอันเป็นคุณประโยชน์ต่อประเทศไทยเป็นอันมากตลอดรัชกาล และพระราชภารกิจที่สำคัญคือทรงเป็นองค์พุทธศาสนูปถัมภก นับแต่ขณะยังทรงดำรงสมณเพศก็ได้ทรงเป็นกำลังสำคัญในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงรับพระราชภาระในการส่งเสริมสนับสนุนการศึกษาของพระสงฆ์ และที่สำคัญคือทรงเป็นองค์สถาปนารธรรมยุติกนิกายร่วมกับคณะสงฆ์หนึ่งซึ่งมีความประสงค์ต่อการปฏิรูปการพระพุทธศาสนาในประเทศ ยังความเจริญมาสู่ฝ่ายพุทธจักรก่อเกิดกระแสการปฏิรูปส่งผลสู่นิกายเดิม จนในปัจจุบันพระสงฆ์ทั้งสองนิกายก็พัฒนาจนแทบไม่มีความแตกต่างกัน

และเมื่อเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ ก็ได้ทรงกวตั้นการประพฤติปฏิบัติตนของคณะสงฆ์ ทรงออกหมายรับสั่ง ข้อบังคับต่างๆเป็นจำนวนมากซึ่งก่อให้เกิดผลต่อการพัฒนาและยังความศรัทธาให้คงอยู่แก่ผู้นับถือพระพุทธศาสนา และด้วยในวโรกาสครบรอบ 200 ปี วันคล้ายวันพระราชสมภพ ในวันที่ 18 ตุลาคม พ.ศ. 2547 ที่ผ่านมา

วัดมกุฏกษัตริยารามราชวรวิหาร ได้ดำเนินการบูรณะปฏิสังขรณ์พระอาราม ซึ่งปัจจุบันอาคารและเสนาสนะต่างๆมีสภาพชำรุดทรุดโทรม ให้คืนสู่สภาพโบราณสถานพระอารามหลวงสำคัญซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯทรงสถาปนา ด้วยมีพระราชประสงค์ให้เป็นพระอารามคู่เคียงกับวัดโสมนัสวิหาร ซึ่งเป็นพระอารามทรงสร้างอุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี พระอัครมเหสี โดยทั้งสองพระอาราม ตั้งอยู่ริมคลองผดุงกรุงเกษมซึ่งเป็นคลองรอบพระนครที่ขุดใหม่ และพระราชทานนามพระอารามว่า " วัดมกุฏกษัตริยาราม " ตามพระปรมาภิไธยของพระองค์

เพื่อให้การรวบรวมข้อมูล ด้านการอนุรักษ์วัดมกุฏกษัตริยารามราชวรวิหารเป็นไปอย่างดียิ่งขึ้น ผู้ศึกษาเห็นความจำเป็นในการศึกษาวิเคราะห์องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมในเขตสังฆาวาส ของพระอารามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 เพื่อเป็นข้อมูลประกอบการพิจารณา การดำเนินการอนุรักษ์ อาคารและถาวรวัตถุ ในเขตสังฆาวาส ของ วัดมกุฏกษัตริยารามราชวรวิหารต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาถึงมูลเหตุความเป็นมาและพัฒนาการของสถาปัตยกรรม เขตสังฆาวาสของ พระอารามที่สร้างและบูรณะปฏิสังขรณ์ โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4
2. เพื่อศึกษารูปแบบและองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของอาคารในเขตสังฆาวาส
3. นำผลที่ได้จากการศึกษาใช้เป็นข้อมูลประกอบการดำเนินการออกแบบปรับปรุงอาคารมกุฏกษัตริยาราม ในพระอาราม ซึ่งสร้างในสมัยรัชกาลที่
- 4 เพื่อส่งเสริมการดำเนินการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมและมีความสอดคล้องกับสภาพการดำเนินชีวิตในปัจจุบันต่อไป

1.3 ขอบเขตของการศึกษา

1. ดำเนินการศึกษาพระราชประวัติ และพระราชกรณียกิจ ที่เกี่ยวเนื่องแก่การ พระพุทธศาสนา และสถาปัตยกรรมในพระพุทธศาสนา

2. ดำเนินการศึกษาข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับพระอาราม ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง และบูรณะปฏิสังขรณ์ โดยเลือกสรรเฉพาะพระอารามที่ยังมีลักษณะความเป็นของแท้ดั้งเดิม และมีข้อมูลเพียงพอจะดำเนินการศึกษาได้

3. ศึกษาข้อมูลองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมโดยมีเนื้อหาครอบคลุมประเด็นต่อไปนี้

การวางผังทั้งพระอาราม

รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของอาคารสิ่งก่อสร้างที่อยู่ในเขตสังฆาวาส เน้นเฉพาะอาคารซึ่งก่อสร้างเมื่อเริ่มสถาปนาและบูรณะปฏิสังขรณ์พระอารามในสมัยรัชกาลที่ 4 และยังคงปรากฏอยู่ในปัจจุบันซึ่งจะนำไปประกอบการพิจารณาดำเนินการอนุรักษ์อาคารและถาวรวัตถุ ที่มีความสำคัญภายในวัดมกุฏกษัตริยารามราชวรวิหารต่อไป

1.4 วิธีดำเนินการศึกษา

1. เป็นการศึกษาทางประวัติศาสตร์ และเสนอรายงานแบบพรรณนาโวหาร โดย ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล ศึกษาข้อมูลเบื้องต้นอันเกี่ยวเนื่องกับพระอารามที่เลือก ศึกษา มีรายละเอียดดังนี้

1.1 ภาคเอกสาร (DOCUMENTARY RESEARCH) ทั้งเอกสารชั้นต้นและ เอกสารชั้นรอง อาทิ จดหมายเหตุ หมายรับสั่ง เอกสารของทางราชการ พงศาวดาร ที่เก็บไว้ ณ หอสมุดแห่งชาติ และหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร รวมทั้งเอกสารโบราณ ภาพถ่ายที่เก็บไว้ตามพระอารามต่างๆ งานวิจัยและวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้อง ฯลฯ

1.2 ภาคสนาม (FIELD RESEARCH) ดำเนินการเก็บข้อมูลจากสถานที่จริง ทั้ง การสำรวจจริงวัด ถ่ายภาพ ร่างภาพ เขียนแบบ และบันทึกข้อมูล ในระดับที่ผู้ศึกษาสามารถดำเนินการได้โดยลำพังและได้รับอนุญาตจากผู้ครอบครอง และหน่วยงานผู้เกี่ยวข้อง

1.3 การสัมภาษณ์ (INTERVIEWS) จากการสอบถามผู้ครอบครอง,เจ้าหน้าที่ หรือบุคลากรที่เกี่ยวข้องในการดูแลสถานที่ นายช่างอนุรักษ์ ผู้เชี่ยวชาญ ทางด้านศิลปกรรม สถาปัตยกรรม ฯลฯ

2. ศึกษาข้อมูลโดยละเอียด บันทึกสภาพ อาคารและถาวรวัตถุในพระอารามที่เลือกศึกษา เพื่อวินิจฉัยสภาพปัญหา การเสื่อมสภาพ

3. ดำเนินการศึกษาคณะวิเคราะห์ข้อมูลที่รวบรวมเพื่อนำสู่การพิจารณาสรุปผลด้านคุณค่าทางสถาปัตยกรรม

4. ดำเนินการออกแบบโครงการสมมุติ และสรุปผลการศึกษา

1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้รับทราบข้อมูลทางประวัติศาสตร์ทั้งพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจที่เกี่ยวข้องในการพระพุทธศาสนา ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4
2. ทำให้ทราบถึงลักษณะทางสถาปัตยกรรม ของงานสถาปัตยกรรมไทย
กรณีศึกษา : พระอาราม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างและ บูรณะปฏิสังขรณ์ ในด้าน มูลเหตุ การสร้างประวัติ พัฒนาการ และอิทธิพลที่ส่งผล ต่อรูปแบบสถาปัตยกรรมในเขตสังฆาวาส
3. สันนิษฐานรูปแบบสถาปัตยกรรมในเขตสังฆาวาส ในสมัยเมื่อแรกสร้างและ เปรียบเทียบกับสภาพปัจจุบัน เพื่อรับทราบสภาพปัญหาที่เกิดกับอาคาร
4. ทราบถึงรายละเอียดทางองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมและสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการออกแบบทางสถาปัตยกรรมและวางแผนทางประกอบการพิจารณาอนุรักษ์ อาคารประเภทเดียวกันได้
5. นำผลที่ได้จากการศึกษาใช้เป็นข้อมูลประกอบการดำเนินการโครงการสมมุติ การออกแบบปรับปรุงอาคาร ในเขตสังฆาวาสวัดมกุฏกษัตริยารามราชวรวิหาร เพื่อส่งเสริมการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมอันมีคุณค่า

1.6 นิยามคำสำคัญ

เพื่อให้สามารถทำความเข้าใจในความหมายของคำต่างๆ ที่ปรากฏในการศึกษาได้สะดวกได้กำหนดคำนิยามดังต่อไปนี้

1. เขตสังฆาวาส หมายถึง ขอบเขตพื้นที่ส่วนหนึ่งของวัดซึ่งกำหนดให้เป็นที่อยู่อาศัยของพระสงฆ์
2. สීමา หมายถึง ขอบเขตพื้นที่ ที่ได้มีการตกลงร่วมกันในการประกอบกิจกรรมใดๆ หรือ เขตที่หมายรั้วกัน เรียกว่าสීමา มี 2 ประเภทคือ 1. พัทธสීමา แปลว่าแดนที่ผูก หมายถึงเขตที่กำหนดไว้โดยปกติของบ้านเมือง มีบัญญัติอย่างอื่นเป็นเครื่องกำหนด หรือเขตแดนที่สงฆ์ประชุมกำหนดเขตครอบครองร่วมกัน 2. อพัทธสීමา แปลว่าเขตแดนที่พระสงฆ์ไม่ได้ประชุมกำหนดร่วมกัน หรือมิได้ผูกสීමา
การกำหนดสීමาเพื่อหมายให้ผู้ที่อยู่ร่วมเขตแดนพื้นที่ครอบครองเดียวกัน มีสීමาเดียวกัน ประชุมกันโดยพร้อม เมื่อจะดำเนินสังฆกรรมใดๆ
3. พัทธสීමา หมายถึง สงฆ์ตกลงสมมติขอบเขตตามความพอใจ ห้ามสมมุติขอบเขตพื้นที่สීමาเล็กเกินไปจนจุกฤษ 21 รูปนั่งได้หัดตบสกันไม่ได้ และห้ามสมมุติขอบเขตสීමาใหญ่เกินไปกว่า 3 โยชน์
4. คามสීමา หมายถึง หากสงฆ์มิได้กำหนดขอบเขตพื้นที่สීමาเอาเอง สมเด็จพระพุทธเจ้าตรัสให้หมายเอาตามขอบเขตบ้าน ขอบเขตนิคมอันสงฆ์เข้าอาศัยอยู่ ที่ฝ่ายอาณาจักรจัดไว้ ในกรณีนี้เรียกว่า คามสීමา หรือ นิคมสීමา ให้สงฆ์มีความเสมอภาคกัน ให้มีอุโบสถเดียวกัน
5. วิสูงคามสීමา หมายถึงเขตแดนที่พระราช หรือผู้ปกครองกำหนด ตัดยกถวายหรือ พระราชทานผู้ใด (ในที่นี้หมายถึงสงฆ์) และเป็นธรรมเนียมการพระราชทานพระบรมราชานุญาตที่ตั้งวัดในปัจจุบันสීමา
6. นิमित หมายถึง เครื่องหมาย ตามธรรมเนียมการกำหนดเขตจะต้องทำที่หมายเขตด้วยวัตถุ ในการกำหนดเขตสීමา พระพุทธเจ้าทรงพระอนุญาตวัตถุ 8 ชนิด คือ ภูเขา, ศิลา, ป่าไม้, ต้นไม้, จอมปลวก, หนทาง, แม่น้ำ, น้ำ

7.สังฆกรรม หมายถึง กิจที่พระสงฆ์ตั้งแต่ 4 รูปขึ้นไปร่วมกันทำภายในสีมาเดียวกัน เช่น การทำอุโบสถ การสวดพระปาติโมกข์ เป็นต้น

8.สังฆาติเสส หมายถึง ชื่อของอาบัติของพระสงฆ์จัดเป็นอาบัติหนัก(ครุอาบัติ) ที่พระสงฆ์ผู้ต้องอาบัติสามารถทำแก้ไขกลับคืนได้ สงฆ์เป็นผู้รับโทษพระสงฆ์ผู้ต้องอาบัติให้อยู่กรรม(การทำโทษตนเองอย่างหนึ่ง)โดยเมื่อทำโทษตนเองครบกำหนดแล้ว สงฆ์จะเป็นผู้ระงับอาบัติให้พระสงฆ์ผู้ต้องอาบัติ และยังเป็นชื่อของสิกขาบท มี 13 สิกขาบท ซึ่งพระสงฆ์ผู้ต้องอาบัติต้องปฏิบัติตามระเบียบแห่งการออกจากอาบัติ เรียกว่า วุฏฐานวิธี ซึ่งมีการอยู่กรรมรวมอยู่ด้วย

9.ปริวาส หมายถึง เมื่อภิกษุผู้ต้องครุอาบัติ(สังฆาติเสส)แล้วต้องประพฤติวัตร ให้ครบในจำนวนวันที่ปกปิดไว้ก่อน สงฆ์จุตวรรค(4 รูป) ให้วัตรปริวาสแก่พระสงฆ์ผู้ต้องอาบัติได้

10.มานัต หมายถึง เมื่อภิกษุผู้ต้องครุอาบัติ(สังฆาติเสส)แล้วไม่ได้ปกปิดไว้ ต้องประพฤติวัตร ทำโทษตนเอง รวมการประจานตนเองให้พระสงฆ์อื่นทราบ มีกำหนดนับราตรีทั้งสิ้น 6 ราตรี สงฆ์จุตวรรค(4 รูป) ให้วัตรมานัตแก่พระสงฆ์ผู้ต้องอาบัติได้

แต่หากพระสงฆ์ผู้ต้องอาบัติปกปิดไว้ ต้องอยู่ปริวาสให้ครบจำนวนวันที่ปกปิดไว้ก่อน จึงสามารถประพฤติวัตร มานัตต่อจากนั้นได้

11.อัพทาน หมายถึง การเรียกเข้าหมู่ เกิดเมื่อพระภิกษุประพฤติวัตรปริวาส และมานัตครบถ้วนแล้ว จะขอให้สงฆ์วิสตีวรรค(20 รูป) ขึ้นไปเท่านั้น ทำสังฆกรรมนี้เพื่อรับพระสงฆ์ผู้ต้องอาบัติและทำโทษตนครบกำหนดแล้วเข้าหมู่ได้

12. การอนุรักษ์ หมายถึง การดูแล รักษาเพื่อให้คงคุณค่าไว้ และให้หมายรวมถึงการป้องกัน การรักษา การสงวน การปฏิสังขรณ์¹

13. การบูรณะ หมายถึง การซ่อมแซมและปรับปรุงให้มีรูปทรงลักษณะกลมกลืนเหมือนของเดิมมากที่สุดเท่าที่จะมากได้ แต่ต้องแสดงความแตกต่างของสิ่งที่มีอยู่เดิม และทำสิ่งที่ทำใหม่³

14. การปฏิสังขรณ์ หมายถึง การทำให้กลับคืนสู่สภาพอย่างที่เคยเป็นมา⁴

¹ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน(กรุงเทพมหานคร: นานมีบุคคัลลิเคชั่น , 2546), หน้า 1159.

² กรมศิลปากร, ระเบียบกรมศิลปากรว่าด้วยการอนุรักษ์โบราณสถาน พ.ศ. 2528 ใน ทฤษฎีและแนวปฏิบัติ การอนุรักษ์อนุสรณ์สถาน และแหล่งโบราณคดี(กรุงเทพมหานคร: หิรัญพัฒน์, 2533), หน้า 98.

³ เรื่องเดียวกัน,หน้า 98.

⁴ เรื่องเดียวกัน,หน้า 98.